

DOI 10.31392/ONP.2786-6890.6(1).2024.08

UDC 159.922.7:373.3"364"

PECULIARITIES OF ANXIETY MANIFESTATION IN PRIMARY SCHOOL CHILDREN IN WAR CONDITIONS

Olena Matviienko

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Primary
Education and Innovative Pedagogy,
Dragomanov Ukrainian State University,
9 Pyrohova Str., Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-5746-4864>
e-mail: o.v.matviyenko@npu.edu.ua

Nataliia Vedmedenko

Aspirant of the Department of Primary
Education and Innovative Pedagogy,
Dragomanov Ukrainian State University
9 Pyrohova Str., Kyiv, Ukraine
e-mail: n.o.vedmedenko@npu.edu.ua
orcid.org/0009-0001-9332-2118

Marta Khymych

Student of the First (Bachelor's)
Level of Higher Education
Speciality 013 Primary Education,
Dragomanov Ukrainian State University,
9 Pyrohova Str., Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0009-0007-8230-6749>
e-mail: 20fpp.m.khymych@std.npu.edu.ua

Abstract. *The article discusses the peculiarities of anxiety manifestation in primary school children in wartime. In the context of current geopolitical events, this problem is of particular relevance, as military conflicts leave a significant psychological mark on children. The article analyzes the main factors that cause anxiety in children during military operations, such as fear for their own safety, separation from parents, witnessing violence and threat to the lives of loved ones.*

The main purpose of the study was to analyze and study the psychological characteristics of anxiety in primary school children experiencing military operations. To achieve this goal, a set of methods was used, including the analysis of psychological, pedagogical, scientific and methodological sources, reflective methods and generalization of positive pedagogical experience. The first method involved a detailed analysis of the scientific literature on anxiety in wartime. This made it possible to identify key concepts, theories and approaches in the context of the problem under study. The second method – reflective methods – was used to evaluate the effectiveness of activity-based methods of psychological support for children in war. This approach recorded changes in the psycho-emotional state of children and their adaptation to military conditions. The third method, the generalization of positive pedagogical experience, allowed us to study and analyze the experience of teachers in providing psychological support to children in stressful situations. The importance of these methods lies in their targeted approach to restoring a child's mental state, reducing anxiety and improving their psycho-emotional well-being. The findings of the study emphasize the need to develop and implement effective psychological programs and methods to support primary school children in war.

The article emphasizes the importance of early diagnosis and correction of anxiety disorders in children to prevent negative psychological consequences in the future. Thus, the article is aimed at studying and analyzing the problem of anxiety in primary school children in wartime, which is a relevant and important task for the modern scientific community. This article is an important source for psychologists, educators and parents who are faced with the problem of anxiety in children during the war and seek to find effective methods of psychological support for their wards or children.

Key words: *anxiety, anxiety disorders, emotional state, primary school children.*

DOI 10.31392/ONP.2786-6890.6(1).2024.08
УДК 159.922.7:373.3"364"

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ТРИВОЖНОСТІ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Матвієнко О. В.

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри початкової освіти
та інноваційної педагогіки,
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова,
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-5746-4864>
e-mail: o.v.matviyenko@npu.edu.ua

Ведмеденко Н. О.

аспірантка кафедри початкової освіти
та інноваційної педагогіки,
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова,
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
<https://orcid.org/0009-0001-9332-2118>
e-mail: n.o.vedmedenko@npu.edu.ua

Химич М. А.

студентка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти
спеціальності 013 Початкова освіта,
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова,
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
<https://orcid.org/0009-0007-8230-6749>
e-mail: 20fpp.m.khymych@std.npu.edu.ua

Анотація. У статті розглядаються особливості прояву тривожності у дітей молодшого шкільного віку в умовах війни. В контексті сучасних геополітичних подій ця проблема набуває особливої актуальності, оскільки військові конфлікти залишають значний психологічний слід у дітей. Проаналізовано основні фактори, що спричиняють тривожність у дітей під час військових дій, такі як страх за власну безпеку, розлучення з батьками, свідомство насильства та загроза життю близьких.

Основна мета дослідження полягала в аналізі та вивченні психологічних особливостей прояву тривожності у дітей молодшого шкільного віку, які переживають військові дії. Для досягнення цієї мети було використано комплекс методів, включаючи аналіз психолого-педагогічних, науково-методичних джерел, рефлексивні методи та узагальнення позитивного педагогічного досвіду. Перший метод передбачав детальний аналіз наукової літератури щодо тривожності в умовах війни. Це дозволило ідентифікувати ключові поняття, теорії та підходи в контексті досліджуваної проблеми. Другий метод – рефлексивні методи – використовувався для оцінки ефективності діяльнісних методів психологічної підтримки дітей в умовах війни. Цей підхід фіксував зміни у психоемоційному стані дітей та їхню адаптацію до військових умов. Третій метод, узагальнення позитивного педагогічного досвіду, дозволив вивчити та аналізувати досвід педагогів у наданні психологічної підтримки дітям у стресових ситуаціях. Важливість цих методів полягає в їхньому спрямованому підході до відновлення психічного стану дитини, зменшенні рівня тривожності та покращенні її психоемоційного благополуччя. Висновки дослідження акцентують увагу на необхідності розробки та впровадження ефективних психологічних програм та методик для підтримки дітей молодшого шкільного віку в умовах війни.

У статті наголошується на важливості ранньої діагностики та корекції тривожних розладів у дітей для запобігання негативним психологічним наслідкам в майбутньому. Таким чином, стаття спрямована на вивчення та аналіз проблеми тривожності у дітей молодшого шкільного віку в умовах війни, що є актуальним та важливим завданням для сучасного наукового співтовариства. Ця стаття є важливим джерелом для психологів, педагогів та батьків, які зіткнулися з проблемою тривожності у дітей під час війни та прагнуть знайти ефективні методи психологічної підтримки для своїх підопічних або дітей.

Ключові слова: тривожність, тривога, тривожні розлади, емоційний стан, діти молодшого шкільного віку.

Вступ та сучасний стан проблеми дослідження. В умовах сучасного світу, де регіональні конфлікти та військові дії стають все більш актуальними, питання психоемоційного здоров'я дітей відіграє вирішальну роль у суспільстві. Молодший шкільний вік є особливою періодом в житті людини, коли формуються основи психічного здоров'я та стійкості до стресових ситуацій. Умови військових дій можуть суттєво вплинути на психічний стан дітей, спричиняючи ряд психоемоційних проблем, зокрема тривожні розлади.

На сьогоднішній день існує значуща кількість наукових досліджень, присвячених вивченню психоемоційного стану дітей під час військових конфліктів. Вони показують, що тривожність у дітей молодшого шкільного віку може проявлятися в різних формах: від загальної тривоги та незліченних страхів до конкретних фобій та панічних атак. Військовий конфлікт може стати для дитини джерелом постійного стресу, що в свою чергу може призвести до ряду негативних наслідків для психічного та фізичного здоров'я.

Однак, не зважаючи на наявність великої кількості досліджень, проблема тривожності у дітей молодшого шкільного віку в умовах війни є досить мало дослідженою в аспекті конкретних проявів та психологічних механізмів її формування. Також важливо визначити оптимальні психологічні стратегії та методи підтримки дітей в умовах військових дій.

Тож, актуальність теми обумовлена необхідністю комплексного підходу до вивчення психоемоційного стану дітей в умовах війни та розробки ефективних методів психологічної підтримки для запобігання негативним наслідкам тривожності.

Мета і завдання дослідження. Вивчення особливостей прояву тривожності у дітей молодшого шкільного віку в умовах війни та розробка ефективних психологічних стратегій підтримки для забезпечення їхнього психоемоційного благополуччя.

Для досягнення означеної мети дослідження необхідним є поступове вирішення наступних **завдань**: 1) аналіз основних факторів тривожності; 2) вивчення психологічних стратегій підтримки; 3) розробка рекомендацій для педагогів, психологів та батьків.

Реалізації визначених завдань зумовила необхідність використання ряду теоретичних та емпіричних **методів**. Зокрема, аналіз психолого-педагогічних, науково-методичних джерел; рефлексивних методів при аналізі ефективності діяльнісних методів викладання; узагальнення позитивного педагогічного досвіду щодо організації психологічної підтримки дітей молодшого шкільного віку в умовах війни.

Це дослідження розширює сучасні уявлення про проблему тривожності у дітей в умовах війни, вносячи нові наукові висновки та рекомендації. Воно спрямоване на поглиблене розуміння механізмів формування тривожності у дітей та розробку практичних інструментів для психологічної підтримки цієї уразливої групи населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Всі діти, незалежно від свого віку, переживають глибокі емоції. Для маленьких дітей світ може здаватися небезпечним і неясним, так само як і для підлітків, які входять в період стрімких фізичних і емоційних змін. Багато дорослих можуть згадати моменти свого дитинства, коли вони відчували страх, тривогу, розчарування або занепокоєння. Ці відчуття є невід'ємною частиною процесу дорослішання і зустрічі з різноманітними змінами, які відбуваються протягом дитинства.

Особливо коли стикаються з зовнішніми травматичними подіями, які впливають на безпеку самої дитини і які вона не може контролювати або зрозуміти. Під час воєнних конфліктів діти переживають два основних типи травм: непередбачувані травматичні події і довготривалі стресові ситуації, які ведуть до формування стратегій подолання. Це може виражатися у таких реакціях, як «бий, біжи, замри». В результаті діти частіше, ніж їхні однолітки, стикаються з тривожними розладами, посттравматичним стресовим розладом (ПТСР), депресією, дисоціативними розладами (відчуження, деперсоналізація, дереалізація, відмова від спілкування) та іншими проблемами, пов'язаними з воєнними діями, які можуть вплинути на формування особистості.

Розлади поведінки, зокрема, агресивна, антисоціальна та злочинна поведінка, схильність до насильства, а також підвищена небезпека залучення до алкоголю та наркотиків у майбутньому. Психічні розлади в дітей насправді є відповіддю на аномальні події, як нормальна реакція на аномалії. Навіть, якщо фізично діти вціліли, більшість з них все одно зазнали психологічної травми [7].

З одного боку, психологічний розвиток дітей проходить швидко та менш стабільно, ніж у дорослих. З іншого боку, незрілість психофізіологічних процесів у дітей ускладнює прогнозування наслідків пережитих психотравмуючих подій [8]. Довготривалий досвід травми може викликати постійний стан відчуття загрози у дитини, переводячи її мозок у режим постійного очікування небезпеки. Зокрема, у своєму дослідженні Стенлі Мессер прийшла до висновку, що тривога стосовно якості власної інтелектуальної діяльності, тобто неспроможність розуміти ситуацію, впливає на те, як діти реагують у проблемних ситуаціях, зробивши їх більш імпульсивними або рефлексивними у вирішенні завдань.

Травматичний досвід може впливати на різні аспекти життя дитини. На емоційному рівні це може проявлятися як збільшення страхів, тривожність, агресивність, сльозливість, схильність до насильства та обмеження виразності емоцій. На когнітивному рівні можливе погіршення пам'яті, уваги, мислення, а також зниження рівня мови та збільшення вербальної активності. Поведінкові зміни можуть включати порушення сну, нічні кошмари, втрату апетиту, регресивність, гіперактивність, пасивність, замкненість, збільшене прагнення до контакту з дорослими або його відсутність, смоктання пальців (характерне для дітей молодшого віку). На соматичному рівні може відзначатися підвищена втомлюваність, слабкість, загострення хронічних захворювань, біль у шлунку, головний біль, захворювання дихання, серцеві захворювання, нудота, блювання, захворювання верхніх дихальних шляхів. Хоча окремі ознаки можуть тимчасово відхилятися від норми, разом вони можуть свідчити про загрозу психічного здоров'я [5].

Аналіз наукових джерел показав, що вчені розглядають тривожний стан з різних перспектив. Поняття тривожності вперше було введено в психологічну науку за допомогою роботи психоаналітиків та психіатрів. В останні роки тема тривожності стала дуже актуальною і отримала широке застосування в різних аспектах соціального життя людини.

Дійсно, поняття «тривога» та «тривожність» у психології дуже близькі, але мають свої відмінності. Тривога є реакцією особи на реальну або уявну небезпеку, станом страху без конкретного об'єкта, і вона характеризується невизначеним відчуттям загрози. З іншого боку, тривожність, за визначенням Г. Прихожан, є емоційним дискомфортом, пов'язаним з очікуванням негараздів або передчуттям небезпеки.

Тривожність є особистісною особливістю, що виявляється у схильності до глибоких переживань та постійного стану тривоги. Діти з високим рівнем тривожності реагують дуже чутливо та болісно на свої невдачі. Вони часто уникають діяльності, яка викликає у них занепокоєння або призводить до труднощів. Тривога не завжди пов'язана з конкретною ситуацією і може бути присутньою практично постійно. Це впливає на будь-яку їхню діяльність, будь то навчальний процес чи творчість [6]

Р. Немов «тривожність» розглядає як особливість особистості, що веде до виникнення відчуття тривоги та сприйняття безпечних ситуацій як потенційно небезпечних [1]. В своїх роботах В. Астапов описує «тривожність» як стан напруження. Н. Левитов визначає «тривожність» як психічний стан, що виникає від можливих або ймовірних неприємностей, несподіваних подій, змін у звичному середовищі та діяльності, а також від затримки приємного та бажаного. Цей стан проявляється у конкретних переживаннях, таких як побоювання та хвилювання, та в реакціях. Хоча визначення від кожного автора має свої особливості, існують спільні характеристики, які допомагають визначити типологію тривожності.

3. Фройд виділяв три типи тривоги в залежності від їхнього джерела:

1. *Реалістична тривога* виникає як відповідь на конкретну зовнішню загрозу та сприяє безпеці особистості. Ця тривога попереджає про потенційні небезпеки та порівнюється зі страхом. Вона зникає після того, як причина її виникнення відсутня. Позитивна сторона цього типу тривожності полягає в її здатності мобілізувати інстинкт самозбереження.

2. *Невротична тривога* виникає через ілюзорне сприйняття ситуацій або породжена фантазіями та думками. Вона виникає зі страху втратити контроль над своїми інстинктивними реакціями і може призвести до небажаних дій та проблем. Перші моменти такої тривоги здаються реальними, оскільки загроза зазвичай має

зовнішнє походження. Щоб уникнути небезпеки, активуються захисні механізми, які пригнічують інстинктивні спонукання, перетворюючи їх на загальну тривогу.

3. *Моральна тривога* виникає, коли Супер-его відчуває загрозу відбутися покарання. Ця тривога виникає від бою перед очікуваним покаранням за порушення моральних норм та високих вимог Супер-его.

Типи тривоги залишаються однаковими як у дорослому, так і у дитячому віці. Для засідання відчуття тривоги у дорослому житті, першопричини, що впливають на останні два типи, знаходяться ще в дитячому віці. Тобто, в дорослому житті механізми тривоги активуються через раніше встановлені «маркери тривоги», які слугують тригерами для відчуття тривоги.

А. Прихожан вказує на те, що тривожні діти часто мають високий рівень інтелекту і знань, але вчителі можуть сприймати їх як менш здатних до навчання. Ці діти мають труднощі з утриманням уваги на основному завданні і намагаються охопити всі його аспекти. Вони швидко відмовляються від завдань при перешкодах і проявляють велику невпевненість у собі. Під час уроку їх відповіді можуть бути непередбачуваними і заплутаними, незалежно від рівня їх знань. Ці діти бояться як успіху, так і невдачі, і стають ще більш напруженими, коли їм вказують на помилки, втрачаючи орієнтацію в ситуації [1].

Діти з вираженою тривожністю часто проявляють шкідливі невротичні звички, такі як гризіння нігтів, посмоктування пальців, смикання волосся тощо. Тривожність може призводити до погіршення фізичного здоров'я, включаючи підвищення температури, прискорене серцебиття, астматичні прояви та інші соматичні реакції, що часто призводять до відсутності в школі через хворобу. Також діти можуть втрачати мотивацію до навчання та відвідування школи через відчуття дискомфорту у навчальному середовищі. Їхня надмірна старанність при виконанні завдань може призвести до перфекціонізму і страху перед невдачею, що в свою чергу може впливати на формування фобій та конфліктів у самооцінці. Такий підвищений рівень тривожності може мати важливі наслідки для психічного стану особистості в подальшому житті [2].

Вплив самооцінки на рівень тривожності у дітей особливо великий і формується від перших днів життя під впливом батьків. У процесі взаємодії з соціальним оточенням людина активно приймає участь у різних діяльностях й відіграє різноманітні ролі. Ці взаємодії формують самооцінку, яка відповідає образу свого Я, і сприяють розвитку самосвідомості. Низький рівень самооцінки може призвести до внутрішнього конфлікту.

Зокрема, С. Тищенко підкреслює, що ставлення до себе і формування самооцінки у дітей, що відбувається під час спілкування з оточуючим соціальним середовищем, значущо регулює їхню поведінку і вчинки. Це супроводжується зростанням очікувань до їхнього поведінкового рівня, знань, навичок та їх застосування у суспільстві. Появляються оцінки їх успіхів і невдач, а також різні реакції батьків на ці оцінки. У такі моменти дитина може відчувати невпевненість у своїх рішеннях, не може адекватно прогнозувати розвиток подій або свою моральну поведінку в конкретних ситуаціях, що спричиняє фрустрацію. Це може призвести до формування нестабільного образу себе, іноді заниженої моральної самооцінки та недостатнього рівня самоповаги, сприяючи тривожному стану молодшого школяра [8].

Так, ознаками тривожності при низькій самооцінці є:

– уникнення складних завдань. Якщо дитині не вдається виконати завдання, вона може припинити спроби його реалізації, що пов'язано з формуванням атіхіфобії;

- дратівливість та агресивні прояви. Часто ці поведінкові реакції розглядаються як показники необхідності психологічної підтримки, хоча насправді вони можуть бути лише симптомами шкільної тривожності;
- розсіяність та зниження уваги під час уроків;
- інші прояви шкільної тривожності, які мають багато спільного з попередніми симптомами.

Так само, як і агресивність, розсіяність може бути розглянута як окремий симптом, що вказує на порушення уваги. Проте відомо, що нездатність виділити головне завдання та сконцентруватися на ньому викликає бажання охопити увагою всі аспекти діяльності, що є характерним для тривожних осіб, незалежно від віку.

Ця інформація допомагає виявити корінь дитячої тривожності. У молодших школярів тривожність може виникати через відчуття незахищеності зі сторони найближчого оточення, такого як батьки чи родина. На початковому етапі шкільної освіти тривожність ще не є стійкою особистісною рисою; вона представляє собою захисну реакцію на несприятливі відносини з дорослими.

З роками тривожний стан посилюється, виявляючи себе через глибшу само-рефлексію, що визначається особливостями самоприйняття, яке на цьому етапі є суперечливим і конфліктним. Тривожність сама по собі поглиблює і підсилює цей конфлікт, породжуючи сумніви щодо реальних досягнень та поглиблюючи негативний емоційний досвід. Це призводить до закріплення тривожності, її переходу в стабільні форми прояву в поведінці та формування властивостей характеру особистості або навіть перетворення на прояв генералізованого тривожного розладу.

Дослідження вказують на те, що особи з генералізованим тривожним розладом є більш чутливими та уважними до потенційних загроз порівняно з тими, хто не страждає від тривоги. Це може бути результатом ранніх стресових ситуацій, що формують уявлення про світ як про непередбачуваний, неконтрольований та потенційно небезпечний. Дослідники також відзначають, що особи з цим розладом прагнуть отримати більший контроль над неуправними або непередбачуваними емоційними реакціями та визначити можливі наслідки [8].

В якості центральної причини тривожності в багатьох наукових роботах виділяють фактори сімейного виховання, перш за все взаємовідносини «мати-дитина» [3; 5].

Проте сучасна наукова література досить обмежено висвітлює вплив дитячо-батьківських відносин на розвиток тривожних станів. Деякі дослідники акцентують увагу на проблемі «неспроможності дітей відповідати високим очікуванням батьків», визначаючи її як ключовий фактор тривожності у молодших школярів.

На сьогодні зростає кількість дітей із тривожними проявами, які відрізняються підвищеним занепокоєнням, невпевненістю та емоційною нестабільністю. Тривожність як розлад у емоційній сфері особистості представляє собою стійке явище, що проявляється протягом тривалого часового інтервалу і свідчить про низький рівень адаптації особистості до різних життєвих обставин. Особливо це актуально в умовах війни.

За дослідженнями ООН 5,7 мільйонів українців дітей різного шкільного віку зазнали значного впливу на освітні можливості та пагубного впливу на психічний стан [3]. Зокрема, у 2022 році було створено спільний проект латвійських та українських науковців під назвою «Веб-система підтримки для освітян з метою зменшення тривоги дітей у зонах, що постраждали від війни» (реєстраційний № GPK-07/2022). Ця ініціатива стала результатом значущої попередньої теоретичної та

наукової роботи команди вчених з обох країн. Дослідження, яке було ініційоване спеціалістами з Латвії, розпочалося в середині 2022 року. Його основною метою було вивчення психологічних та педагогічних проблем, пов'язаних з підтримкою психічного та емоційного здоров'я дітей різного віку в умовах військового конфлікту та після його завершення, а також розробка теоретично обґрунтованих рішень для їх вирішення.

Учасники проекту фокусували свої зусилля на створенні діджитал-інструментів, які мали надавати українським вчителям, учням та їх батькам корисну інформацію про методи та техніки зниження стресу та тривоги. Ці інструменти планувалися для використання як на уроках, так і вдома. До розробки інструментів команда провела дослідження, в ході якого вчителі спостерігали за рівнем тривожності у дітей. Дані були зібрані протягом періоду з 15 липня по 5 вересня 2022 року. Учасники проекту використали модифіковану версію Переліку педіатричних симптомів (PSC-17), адаптовану для виявлення змін у частоті симптомів з початку війни. Батьки повідомили про збільшення показників, особливо зосередженість на інтерналізації, екстерналізації та проблемах з увагою за допомогою PSC-17. Це свідчить про тривожний стан дітей.

Серед дітей відчутний вплив тривожного стану батьків на загальний психічний стан малюків, як окремий аспект впливу війни на їх життя. Воєнна травма батьків корелювала з більшим числом повідомлень про проблеми поведінки та уваги серед дітей учасників дослідження, хоча з невеликим ефектом. Це може бути розглянуто в контексті моделі сімейного стресу (FSM), де стресовий стан батьків може опосередковано впливати на поведінкові проблеми дітей і підлітків (Рис. 1.)



Рис. 1. Схематичне зображення впливу травматизації батьків на психічний стан дітей

Дослідники виявили, що батьки-одинаки, які часто переживають великий рівень стресу та навантаження, повідомляли про збільшення поведінкових проблем у своїх дітей (0,2 SD). Це підтверджує, що на дитину може впливати не тільки прямий ефект війни, але й загальний стрес у сім'ї, спроби пом'якшити тривожний стан дитини мають ширший контекст. Тобто, військова агресія впливає на дитину, навіть якщо вона не зіштовхувалась з нею безпосередньо [4].

Тривожність виявляється у дітей виразно та відповідно до їх вікових характеристик. Кожен віковий етап має свої особливі області та ситуації, які можуть викликати підвищену тривогу, незалежно від наявності реальної загрози або тривожності як постійного стану [9]. Тому актуальність проблеми дитячої тривожності та її своєчасної корекції на ранніх стадіях стає ще вищою.

Розв'язання проблеми тривожності в початковій школі може покращити процес шкільної адаптації і сприяти формуванню нових соціальних навичок та вмінь. З урахуванням зростаючої кількості дітей, які відчувають занепокоєння, тривогу, страхи та емоційне напруження, ця проблема набуває все більшої актуальності.

Літературні джерела свідчать, що високий рівень тривожності заважає нормальній соціалізації у молодших школярів. Причинами цього можуть бути або завищені

вимоги дорослих, або недостатня самооцінка, а також зовнішні фактори, включаючи військовий стан. У початковій школі дитина розширює свій життєвий досвід, що допомагає їй адаптуватися до нових соціальних відносин, здійснювати спільні дії і краще себе почувати у новому оточенні. Однак цей процес може мати й негативні наслідки, які впливають на формування нового емоційно-особистісного досвіду дитини [6].

Тривога, страх і стурбованість є такими ж невід’ємними емоційними проявами людської психіки, як захоплення, гнів, здивування та радість. Проте, якщо тривога і страх переважають, то може змінюватися поведінка особи, що негативно впливає на формування міжособистісних відносин. Період молодшого шкільного віку є ключовим для формування початкового світогляду особистості, і саме в цей час можна на ранніх стадіях допомогти дитині подолати стан тривожності та навчити її управляти цими емоціями на початковому рівні входження їх у психіку.

Висновки і перспективи подальших досліджень. В умовах військового конфлікту діти молодшого шкільного віку виявляють особливості прояву тривожності, що відображається в збільшеному рівні стресу, емоційних розладах та зниженні психоемоційного благополуччя. Глибоке розуміння цих особливостей є важливим для розробки ефективних методів психологічної підтримки та реабілітації цієї вразливої групи. Перспективи подальших досліджень включають поглиблений аналіз факторів, що впливають на тривожність, розробку та апробацію програм психологічної підтримки, вивчення взаємозв’язку тривожності з іншими психоемоційними розладами та розробку психологічних програм для педагогів. З урахуванням зазначених перспектив, можна стверджувати, що подальші дослідження в цьому напрямі є актуальними та необхідними для покращення психоемоційного благополуччя дітей молодшого шкільного віку в умовах війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аландаренко Ю. Шляхи подолання : семінар-тренінг для вчителів молодших класів. *Шкільному психологу. Усе для роботи : науково-методичний журнал*. 2014. № 9. С. 26-30.
2. Бабарикіна І. Психологічні особливості корекційної роботи зі шкільними страхами. *Вісник харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія : психологія*. 2011. № 45. С. 18-20.
3. Батлер Дж. Подолати соціальну тривогу / пер. з англ. Д. Бусько ; Наук. ред. К. Явна. Львів : Вид-во Укр. катол. ун-ту : Свічадо, 2014. 96 с.
4. Богучарова О. Шкільні страхи шестирічок та їх запобігання завдяки поведінці опанування. *Практична психологія та соціальна робота*. 2002. № 5. С. 1-3. URL: <https://scholar.google.com/scholar?cluster=6937369281413541467&hl=en&oi=scholar>.
5. Буйлова Л. Організація додаткової освіти дітей в школі. Довід. заст. дир. шк., 2010. 112 с.
6. Карпенко Н. Диференціація та діагностика окремих видів страху у дітей. *Початкова школа*. 2002. № 3. С. 4-7.
7. Ivanova T. Anxiety as a psychological phenomenon. *Lviv University Herald. Serie s: Psychological Sciences*. 2020. No. 6. P. 72-78. URL: <https://doi.org/10.30970/2522-1876-2020-6-11>
8. Nedostup, I. S., Han, R. Z., Kocherha, Z. R., Lotovska, T. V., Glovyak, V. G., Fedyshyn, L. L., Tereshkun, N. M. Stress in children of internally displaced persons and ways of overcoming it / I. S. Nedostup et al. *Art of Medicine*, 2023. № 4 (28). P. 223-229. URL: <https://doi.org/10.21802/artm.2023.4.28.223>

REFERENCES:

1. Alandarenko, Yu. (2014). Shliakhy podolannia : seminar-treninh dlia vchyteliv molodshykh klasiv [Ways to overcome : Seminar-training for elementary school teachers.]. *Shkilnomu psykholohu. Use dlia roboty : naukovu-metodychnyi zhurnal – School Psychologist. Everything for work : Scientific-methodical journal*, 9, 26-30 [in Ukrainian].
2. Babarykina, I. (2011). Psykholohichni osoblyvosti korektsiinoi roboty zi shkilnymy strakhamy [Psychological features of correctional work with school fears.]. *Visnyk kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina. Serii : psykholohiia – Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series : Psychology*, 45, 18-20 [in Ukrainian].
3. Batler, Dzh. (2014). Podolaty sotsialnu tryvohu [Overcoming social anxiety] / per. z anhli. D. Busko ; Nauk. red. K. Yavna. Lviv : Vyd-vo Ukr. katol. un-tu : Svichado [in Ukrainian].
4. Bohucharova, O. (2002). Shkilni strakhy shestyrichok ta yikh zapobihannia zavdiaky povedintsi opanuvannia [School fears of six-year-olds and their prevention through mastery behavior]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota – Practical psychology and social work*, 5, 1–3. Retrieved from: <https://scholar.google.com/scholar?cluster=6937369281413541467&hl=en&oi=scholar> [in Ukrainian].
5. Builova, L. (2010). Orhanizatsiia dodatkovoi osvity ditei v shkoli [Organization of additional education for children in school]. *Dovid. zast. dyr. shk.* [in Ukrainian].
6. Karpenko, N. (2002). Dyferentsiatsiia ta diahnozyka okremykh vydiv strakhu u ditei [Differentiation and diagnostics of specific types of fear in children]. *Pochatkova shkola – Elementary school*, 3, 4–7 [in Ukrainian].
7. Ivanova, T. (2020). Anxiety as a psychological phenomenon [Anxiety as a psychological phenomenon]. *Lviv University Herald. Series : Psychological Sciences – Lviv University Herald. Series : Psychological Sciences*, 6, 72–78. Retrieved from: <https://doi.org/10.30970/2522-1876-2020-6-11> [in English].
8. Nedostup, I. S., Han, R. Z., Kocherha, Z. R., Lotovska, T. V., Glovyak, V. G., Fedyshyn, L. L., & Tereshkun, N. M. (2023). Stress in children of internally displaced persons and ways of overcoming it / I. S. Nedostup et al. *Art of Medicine*, 4 (28) 223-229. Retrieved from: <https://doi.org/10.21802/artm.2023.4.28.223> [in English].